

JANUS PANNONIUS ÉS VÁRAD

RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES

A címben jelzett kapcsolat legfontosabb megnyilvánulása kétségkívül a Váradtól búcsúzó költemény:¹

Omnis sub nive dum latet profunda
tellus, et foliis modo superbum
canae dum nemus ingravant pruinae,
pulchrum linquere Crysium iubemur,
ac longe dominum volare ad Istrum.
Quam primum, o comites, viam voremus.
Non nos flumina, nec tenent paludes,
totis stat gelidum gelu lacunis.
Qua nuper timidam subegit alnum,
nunc audax pede contumelioso,
insultat rigidis colonus undis.
Quam primum, o comites, viam voremus.
Non tam gurgite molliter secundo
lembus remigio fugit volucris,
nec quando Zephyrus levi suburgens
crispum flamine purpuravit aequor,
quam manni rapiunt traham volantem,
Quam primum, o comites, viam voremus.
Ergo vos, calidi, valet, fontes,
quos non sulfurei gravant odores,
sed mixtum nitidis alumen undis

visum luminibus salubriorem
offensa sine narium ministrat.
Quam primum, o comites, viam voremus.
Ac tu, bibliotheca, iam valet
tot claris veterum referta libris,
quam Phoebus Patara colit relictis,
nec plus Castalios amant recessus
vatum numina, Mnemonis puellae.
Quam primum, o comites, viam voremus.
Aurati pariter valet reges
quos nec sacrilegus perussit ignis,
dirae nec tetigit fragor ruinae,
flammis cum dominantibus per arcem
obscura latuit polus favilla.
Quam primum, o comites, viam voremus.
At tu, qui rutilis eques sub armis
dextra belligeram levas securim,
cuius splendida marmorum columnis
sudarunt liquidum sepulcra nectar,
nostrum rite favens iter secunda.
Quam primum, o comites, viam voremus.

Versei születésével kapcsolatban a környezet hatásáról Janus maga nyilatkozott:

¹ Iani Pannonii *Opera quae manserunt omnia*, Vol. I. *Epigrammata*, edidit Iulius Mayer, similia addidit Ladislaus Török, Budapest, Balassi, 2006, 321.

Szítja vagy oltja a lángelmét a hely, érzik a versen,
benne a dalban az ég, amely alatt született.²

(Vas István fordítás)

A Várad-vers elemzésére sokan és sok oldalról vállalkoztak már. A következőkben én csak magának a városnak a szerepét vizsgálom, azt a környezetet, amelyet az a fiatal Janus életpályájának alakításában betöltött. A tanulmány elején ismertetem vázlatosan azokat a küldő körülményeket, amelyeket azután a Búcsúvers tárgyalásához nélkülözhetetlennek tartok.

Ismeretes, hogy a szlavóniai kisbirtokos, literatus-nemes család sarja Csezmiczei János apját már hétéves kora előtt elvesztette. A négy gyermeket nevelő özvegyen annak bátyja, Vitéz János úgy kívánt segíteni, hogy a legkisebb fiú neveltetésének a gondját magára vette. Vitéz a királyi kancelláriában elért pozíciói mellett 1442-től a váradi székeskáptalan prépostja, 1445-től pedig váradi püspök lett. Székhelyén püspökölödjje, a várnai csatában elesett Johannes de Dominis volt. Várad még az ő idejében vált meglehetősen tág horizontú szellemi központtá, ahová magával vitte a kancelláriában már korábban is vele együttműködő Vitéz Jánost.³

Janus egy későbbi elégiájában így említi a tanulmányait irányító báty szerepét:

Imbiberam tenerae vix prima elementa Mineræ
nec mala venturi jam documenta dabam,
cum tuus Ausonias tradit me frater ad oras,
longinquo et Musas quaerere in orbe jubet.
Illius impensa Venetas celebravimus urbes,
dum sol undecies per sua signa redit.⁴

A szlavóniai Körös megyében cseperedő fiúcska Budától is, Váradtól is nagyon meszsze volt. Mivel a külföldi tanulmányok nagyon sokba kerültek, csak a nagyon érdeme-eket juttatták ehhez. Nehezen képzelhető el, hogy a báty nem kívánta maga is megismerni a fiú képességeit. Erre lehetősége is volt, mert székhelyén, a váradi káptalan statútuma biztosította nemcsak a tagoknak, hanem ezek hozzátartozóinak, megnevezetten az unokaöccsöknek (*nepotes*) taníttatását is. A káptalan lectorának fölügyelete mellett foglalkoztak a diákokkal, méghozzá kinek-kinek tudásszintjét figyelembe véve! A tananyagot, az időbeosztást is ismerjük. Reggel a grammaticával kezdték, majd ennek

² Uo., 377. Scilicet ingenio multum locus addit et aufert, // inter et est, sub quo sidere carmen eat.

³ Pajorin Klára, „A Bázeli Zsinat hatása Magyarországon (Görögök, görögtudósok és a korai magyar humanizmus)”, *ItK* 115 (2011) 593–616. Uő, „L’influsso del Concilio de Basilea sull’Umanesimo in Ungheria. I primi contatti degli Ungheresi con gli umanisti greci”, in *Italy and Hungary. Humanism and Arts in the Early Renaissance* (Villa i Tatti. The Harvard University Center for Italian Renaissance Studies 27), Florence, 2011, 97–125.

⁴ Iani Pannonii poemata. P. 1. Traiecti ad Rhenum 1784. El. I. 6, 103–108.

alkalmazására került sor. A szövegértést és helyes latin beszédet deklamációkban gyakorolták. „Poeticaliát” nem oktattak rendszeresen, mert azt a diákok maguk, vagy segítséggel a korábban tanultak alapján könnyen elsajátíthatták. A továbbiakban sor kerülhetett még filozófiai és más „facultások” megismerésére is⁵. Ha a Ferrarában 12 évesen érkező Janus már akkor elismerten jó latin-nyelvi fölkészültségét nézzük, akkor nagyon valószínűnek tűnik, hogy az otthoni plébániai iskolában nyert indítás után, alaposabb ismereteit a váradi káptalani iskolában szerezte. Ez eddig föltételezés is lehetne, de megtámogatja az a már korábban is ismert adat, hogy Janust bátyja 1450 végén Ferrarából hazarendelte. A tény ismert, de okát adni eddig nem tudtuk. A káptalani rendelkezésekből ez is megmagyarázható. Egy egész fejezet rendelkezik ott arról, hogy a támogatott külföldön tanuló diákoknak minden harmadik év végén haza kell térniök, hogy elvégzett tanulmányiokról számot adjanak.⁶ Janusnak ez az első hazatérése éppen harmadik ferrarai tanulóévének, 1450-nek végére esik.⁷ Tanúsítja ez azt, hogy nagybátyja támogatása a káptalan anyagi segítségével történt.

Újabb három év elteltével megisméltődött a hazatérés. 1454 októberben Prágában volt, a király környezetében ott tartózkodó, akkor már kancellár nagybátyja Vitéz János óhajára.⁸ A püspök és környezete a karácsony megünneplésére nyilvánvalóan hazatért székhelyére Váradra. Januárban ismét útra keltek, hogy a Budán megnyíló országgyűlésen részt vegyenek. Innen folytatták útjukat Bécsújhelyre a birodalmi gyűlésre. Erre 1455 február és április között került sor. Janusnak ebből az időszakból több verse is tanúsítja, hogy az események is, a közszereplők is Janusban költőjükre találtak. Legismertebb az ekkorra datált Aeneas Silviuszal való verses levélváltása.⁹ Az ajánló föliratok oda is és vissza is „*Johannes Varadiensis ecclesiae custos*”-ként említik. Ez tanúsítja, hogy Janus a második harmadéves beszámolási kötelezettségének is eleget tett. Megfelelt, és 21 évesen elnyerte a káptalanban az örkanonoki tiszteletet. Ez a dignitas komoly felelősséggel járt. Elnevezésének megfelelően ő volt az őrzője a székesegyház kincseinek, a szentek, legfőképpen az alapító Szent László király nagy tisztelettel körülvett ereklyéinek, az ünnepi szertartásokhoz tartozó könyveknek és a káptalan féltett

⁵ Bunyitay Vince, A váradi káptalan legrégebbi statútumai, Nagyvárad, 1886, 92.

⁶ Visitatio Capituli E. M. Strigoniensis anno 1397. Kiad. Kollányi Ferenc, Történelmi Tár Uf. II., 1901, 263. A székeskáptalanok statútumainak rögzítése, mai ismereteink szerint a XIV. században történt. Az Egyház közös gyakorlatának megfelelően ezek nem sokban különböznek egymástól. Mivel a váradi statútumok csonkán maradtak ránk, a pótlás más káptalanok szabályzataiból kiegészíthetők. Az esztergomi statútumok idézett redakciója éppen a Janus verseit is megőrző Kesztheli Mihály lector idejéből való a XV. századból.

⁷ Iohannes Vitéz de Zredna opera Quae supersunt. Ed. I. Boronkai, Budapest, Akadémiai, 1980 (BSMRA S.N.), 158–160.

⁸ Kiss Farkas Gábor, A magyarországi humanizmus kezdeteiről, e kötetben, a 31. jegyzet (127. l.). Köszönöm a szerzőnek, hogy a kéziratot láthattam.

⁹ Iani Pannonii Opera, (vö. 1. j.), 197–198, 263.

pecsétjének.¹⁰ A custos megfelelő javadalmazásban is részesült. A dicsőség mellett, amit Aeneas Silviuszal való levélváltásból láthatóan igen nagyra tartott, ez bizonyos anyagi segítséget jelentett továbbtanulásához.

Külföldi egyetemet ebben a században leginkább csak az látogatott, akinek ez a pályáján való emelkedéséhez szükséges volt. Különösen állt ez a jog tanulmányokra. A kétféle jogi képzés, a civil/római jogi, vagy az egyházi/kánonjogi képzést illetően az erre való igény esetében Magyarországon ekkor sajátos volt a helyzet. A hazai törvénykezésben elég volt az itthoni gyakorlatban elsajátítható jogismeret.¹¹ Egyházjogászokat, (ők a *decretorum doctorok*), az esetlegesen a Kúriáig fölterjesztett ügyekre való tekintettel, a szentszéki bíróságok igényeltek. Vitéz az öccse pályáját határozott terv szerint irányította.¹² Janus földadata ezért az volt, hogy legmagasabb egyházi méltóságok majdani elérését segítő kánonjogi doktorátust szerezze meg Padovában. Nincs is nyoma, hogy a döntés ellen lázadozott volna. Az akkor már Itália-szerzte nevet szerzett poéta versben búcsúzott el a múzsáktól, értsd a felelőtlen élettől. Ciceróval vallotta azt, hogy a számára megszerzendő tudás nem az övé, azzal a köznek tartozik.¹³ Négy év padovai jogi tanulmányainak újabb hazahívás vetett véget.

Magyarországon 1458 tavaszán az új király Mátyás uralkodása elején vagyunk. Vitéz a király legszorosabb környezetéhez tartozott, öccsének is fontos szerepet szánt. Erről a velencei követ május utolsó napjáról keltezett, eddig még nem publikált jelentése tudósít.¹⁴ Azt írja, hogy beszélt a váradi püspökkel, akitől megtudta, hogy a pécsi püspök nagyon beteg, utóda Vitéz öccse lesz, aki már most is a coadiutora. Ez a tudósítás egészen más megvilágításba helyezi Janus padovai tartózkodásának utolsó időszakát. Eddig ugyanis úgy tudtuk, hogy éppen Budán kelt tudósítás napjaiban Janus barátjával Galeottóval Rómából, a narnii forrást is meglátogatva hazafelé tartott. Római

¹⁰ „Statuta Capituli Zagrabiensis”, in I. Tkalčić, *Monumenta Historica Episcopatus Zagrabiensis*, II, Zagreb, 1874, 98.

¹¹ „seculares iudices non sunt edocti in dando iudicio ab aliquibus doctoribus, nisi unus ab alio utpote iuvenes a senioribus et conpares a conparibus ex auditu percipiunt”. Bónis György, *Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog*, Budapest, 1972, 161. Magyarországon a XV. század derekán mintegy száz kánonjogi doktorról vannak adataink. Közülük ötnek volt civiljogi doktorátusa is, azaz neve mellett dr. u.i. olvasható!

¹² „Archiepiscopi Strigoniensis imperio ad ius pontificium Paduam sese contulit, utpote quod futuro pontifici vehementer possit conducere” – Battista Guarino levele 1467-ből, in Ábel Jenő, *Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon*, Budapest–Lipsiae 1880, 207. Adatai általában helyesbítésre szorulnak. Vitéz ekkor még nem volt esztergomi érsek. Az a közlése, hogy oriundus fuit Ianus hic noster Varadinae (204) csak úgy értendő, hogy közös tanulóéveik alatt Janustól hajdani otthonaként ezt a várost hallotta emlegetni.

¹³ Ábel *i. m.* (vö. 12. j.), 125–126. El. XXX. Cicero, *De officiis* I 22 és *De finibus* II 45.

¹⁴ Petrus Thomasii velencei követ jelentése. Buda 1458 ultimo mai. Milano Archivio di Stato. Potenze Estere. Ungheria, Copia. Másolata: OSzK Fraknói Gyűjtemény. Fol. Hung. 1880. ff. 330–331.

látogatásáról azt gondoltuk, hogy az az ókori emlékeknek szóló búcsúlátogatás volt, bár közben kieszközölt néhány pápai engedményt is a családjának a Kúriánál. Talán új javadalmának a titeli prépostságnak ügyét is ekkor intézte el.¹⁵ Valójában ez az út is jogi doktorátusának része volt, és hazatérése miatt kellett ezt megtennie. „Videndo ibi practicam” járt több jogásztársa is a vizsga letétele és az avatás között Rómában, vagy ezután, hogy valami fogalmat szerezzenek maguknak a szentszéki ügyek intézésének módjáról.¹⁶ Janus padovai vizsgáit illetően nincsenek megbízható adataink. A közjegyzői tanúsítványokat utólag vezették be az anyakönyvekbe. Janus idejében ezekben üres lapok tanúskodnak a hanyagságról.¹⁷

Janus tehát hazatért, és ezúttal ismét Váradra. A pécsi püspöki szék várományosa ugyanis az időközben Aeneas Silviusból II. Piusszá lett pápától kinevező bullát kapott, amely a váradi püspök coadiutorává és vicariusává tette. Az 1459 márciusában kelt pápai irat Johannes Chezmicza legum doctor, titeli prépostnak szól.¹⁸ Minthogy a titulusok biztosan megfelelnek a jóval korábban, talán még 1454 végén megfogalmazott kérvénynek, el kell fogadnunk, hogy Janust tanulmányai közepén rendelték haza. Ahhoz, hogy a civil jog doktorából egyházjogász azaz decretorum doktor legyen, még legalább három évet kellett volna Padovában maradnia. A pápai kinevezés itthon egy már megváltozott helyzetben érte Janust. 1459 február 10-én meghalt Barius Miklós pécsi püspök. Mátyás király tüstént kinevezte a helyére electus Quinqueecclesiensis-nek Janust,¹⁹ ehhez joga is volt. Püspöki székét viszont csak pápai megerősítéssel foglalhatta el. A confirmációt pártfogói, Vitéz és a pápai legátus, az éppen akkor a mantovai kongresszust irányító pápától várták és sürgették. Meg is született az, még ott a kongresszuson 1459 november 5-én. Ebben Pius pápa János electus Quinqueecclesiensist, váradi kanonokot, diaconust a pécsi püspökség világiakban és lelkiekben teljesjogú adminisztrátorává kinevezte. Ezt azzal az engedménnyel tette, hogy ha a most 26 éves eléri a kánonjog kívánta 27. évét, akkor a püspökségben megerősítést nyer.²⁰ A bulla „literarum scientia preditus”-nak mondja Janust. Ez az ismert kúriai formulák között szokatlan megnevezés. Megfogalmazása magától a pápától eredhet, akinek a korábbi 1453-as futó találkozásuk után, 1455-ben Bécsűjhelyen volt lehetősége arra, hogy az

¹⁵ Ritoókné Szalay Ágnes, „Csezmiczétől Pannoniáig. Janus Pannonius első látogatása Rómában”, in Uő, *„Nympha super ripam Danubii”*, Budapest, Balassi, 2002, 31–36.

¹⁶ Körmeny Kinga, *Studentes extra regnum 1183–1543*, Budapest, Szent István Társulat, 2007, 58–62.

¹⁷ Juhász László megállapítása. Huszti József, *Janus Pannonius*, Pécs, 1931, 356, 22, jegyzet.

¹⁸ Augustinus Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam Sacram illustrantia*, II, Roma, 1860, 320.

¹⁹ *Raguza és Magyarország összekötetéseinek oklevéltára*. Összeáll. Gelchich József, bev. Thallóczy Lajos, Budapest, 1887, 616

²⁰ Iosephus Koller, *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*, IV, Posonium, 1796, 37.

egyházi pályán is emelkedőben lévő ifjú poétát megismerje. Különös figyelmet érdemel, hogy az időközben elnyert javadalmakat természetesen mellőzve csak váradi kanonokként említik. A váradi káptalanhoz tartozása tehát egészen a püspöki székig kíséerte.

Arról a városról volt eddig szó, amely Janusnak az egyházi társadalomban való fölemelkedéshez a kereteket biztosította. Váradról, hogy ez a város a költőnek mit jelentett, versében maga vallott. Halálának 500. évfordulóján, 1972-ben a Kortárs szerkesztősége fölhívást tett közzé a Várad-vers műfordítására. A beérkezett válaszokhoz a költőtársak megjegyzéseket is fűztek. Ezek között a vers forrásvidékére, az ókori áthallásokra is születtek figyelemre méltó javaslatok. Csak a városleírásra, minthogy a vers ennek is értelmezhető, nem találtatott előkép. Mivel Janus egész életműve szorosan kapcsolódik az ókor alkotásaihoz, Hippokratés alapművétől kezdve a rétorika tankönyvekig adottak a minták. Történtek is kísérletek arra, hogy az előzményt valahol fölfelezzék – eredménytelenül. De nem hozható ez a vers semmiféle kapcsolatba a kortársak várost dicséző irományaival sem. Elég itt utalnunk Leonardo Bruni nagyon népszerű *Laudatio Florentinae urbis*-ára, vagy az éppen ezzel vetélkedő Pier Candido Decembrio *Milano-panegyricus*-ára. Ezek mind terjedelmes értekezések, az ideális közösség példáiként magasztalják vagy védelmezik városukat. Janus esetében legszerencsésebbnek a Kortárs szerkesztőségének megfogalmazását tarthatjuk. Azt írták, hogy ez egy állókép, amelyet a visszatekintő, búcsúzó szem befog a hátrahagyott városról. Tegyük hozzá, hogy a műalkotást egy Catullustól kölcsönzött mívés keret fogja egybe.

Visszatekintés-e a kép? Lehet a versnek egy más olvasata is, ha a költőre hagyatkozunk. Induljunk hát el a vers elejéről. Az első kép a mozdulatlan pusztai táj, jeges ragyogás, ahol élőlénynek nyoma sincs. Majd föltűnnek a sokféle nyavalyát gyógyító fürdők. Benr a városban fogad a régi szerzők műveit őrző gazdag könyvtár. A test után így a szellem is fölüdülhet. Emelkedetté, ünnepélyessé válik a helyzet amikor a térre lépőt a három szent király földrengéstől, túztól megkímélt szobra fogadja. Az aranyozott szobrok mintegy megfelelő környezetet alkotnak a vár közepén a László királyt megjelenítő lovasszobornak. Aranyvértézetében, az elmaradhatatlan csatabárdal a hű képmás emlékeztet arra, hogy itt a székesegyházban márványsír rejti a csodatevőt. A fokozás tagadhatatlan. Ide vezeti a költő az érkezőt, hogy innen kérjen áldást a távozóra a Szent királytól.

Várad városa akkor is, most is elválaszthatatlanul összeforrott Szent László nevével. A székesegyházat fölépíttető királyt, és akarata szerint majdani temetkezőhelyét, később maradványait, a csodatevő ereklyéket itt századokon át különös tisztelet övezte. Képek, mára megsemmisült szobrok őrizték emlékét, leginkább a székesegyház előtt lévő lovasszobra. Úgy tartják, hogy a tetteit megörökítő legendák némelyikének is éppen ez volt az ihlető forrása. Ilyen például az övéit megsegítendő, még a sírját is

elhagyó szent emlékezete. A történet megverselt formája jól ismert Arany Jánostól. A költői földolgozás hű forrásához a Dubnici krónikához. Ez a krónika-változat ma ismert formájában Váradon keletkezett 1470 táján. De ez a viszonylag késői dátum csak a lejegyzés időpontja. A legenda jóval korábbi lehet. Indító formulája: „azt mondják”, „dicitur”. Még a forrás is meghatározható, ahonnan a legenda elterjedt. Az ismeretes történet szerint a tatárokkal vívott csata idején a szent hült helyét a káptalan subcustosa észlelte. Ez így is van rendjén, mert ahogyan korábban láttuk, a custos, vagy helyette-se, a subcustos gondozta a székesegyház relikviáit. A krónika szerint azután ugyanő talált rá ismét a helyén pihenő királyra, és ő mesélte el fűnek-fának a tapasztaltakat.²¹

Nem Szent László az egyetlen „athleta patriae” a középkorban, aki hogy szorongatott népét segítse, még sírját is odahagyta. Ilyen volt például Padova első püspöke Szent Prosdocimus is. Ő még Péter apostoltól kapta annak idején a föladatot, hogy térítő útra menjen. Elvégezvén föladatát, mint a püspökség alapítója, utóbb szentje, a város akkor első bazilikájában kapott nyughelyet. De nyugovása nem volt háborítatlan. Amikor 1320-ban Can Grande della Scala veronai serege éjszaka a városra támadt, akkor a védősereg is aludt. Csak a város sok szentje volt ébren, sírjukból ők riasztották a szentet. Prosdocimus kikelt nyughelyéről, lóra pattant és serege élén, ezt már a föladt város is látta, megfutamította az ellenséget.

A padovai legendának van terjengős epikus változata Albertino Mussatótól. Az itt idézett rövidebb leírás egy Padova városát ismertető műben található. A XV. század második negyedéből való mű *Laus* (vagy) *Libellus de magnificis ornamentis Regie Civitatis Padue* címet viseli.²² Városleírás lévén, fölkeltheti figyelmünket már csak a Padovában is, Váradon is első, alapítószenhez fűződő legenda hasonlósága miatt is.

A padovai útikönyv valóan több meglepetést tartalmaz Janus versével kapcsolatban. Váradon természetesen Szent László sírjától indulunk. A régi források csak annyit mondanak, hogy az a Szent Királyhoz méltó márvány műalkotás volt a székesegyházban. Janus az egyetlen forrás arra, hogy a síremléket márvány oszlopok díszítették: „splendida marmorum columnis ... sepultura”. Ez a közlés sok találgatásra adott okot. Balogh Jolán a tumba fölött oszlopokon nyugvó baldachin lehetőségét vetette föl.²³ Janus verse a társakhoz szól, csak a valóságot írhatta le. De miért éppen ezt a részletet tartotta megörökítésre valónak a minden bizonnyal pompás márványalkotásból? Érdekes módon a padovai útikönyv is úgy emlékezik meg a város múltjának szinte valam-

²¹ „Anonymus Dubnicensis, Liber de rebus gestis Ludovici R. Hung.”, in *Analecta monumentorum Hungariae historicorum literariorum maximum inedita*, ed. Franciscus Toldy, ac Geisa Érsegi, Budapest, Academia, 1986, 97–98.

²² Michael Savonarola, *Libellus de magnificis ornamentis Regie Civitatis Padue* a cura di Arnaldo Segarizzi, Città di Castello, 1902 (RISXXIV/XV.)

²³ Balogh Jolán, *Varadinum. Várad vára 2* (Művészettörténeti Füzetek 13/2), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982, 232.

ennyi személyiségéről, hogy más-más helyütt, de négy márványoszlopon elhelyezett sírládában nyugszanak. A várost alapító Antenor ilyen síremléke ma is látható. Sorra ismerteti is ezután a szentek hasonló síremlékeit. De megemlíti még Petrarcat is a Padovához közeli Arquában. Ott a sokat bolygatott kőláda ma is négy oszlopon nyugszik.²⁴

A középkori városokban nagy pusztítást végző tűzvészek Padovát sem kímélték. De a szentek relikviái itt is ugyanúgy épen maradtak, mint Váradon. A földrengés ezeknek itt sem és ott sem ártott.

Az útikönyv szerint Padovában Szent Antal templománál akkor már állt Gattamelata hatalmas lovasszobra. „Veluti Cesar triumphans non parva cum magnificentia sedet” – mondja rólunk vezetőnk.²⁵ Váradon is a székesegyház közelében volt László király lovasszobra. A középkorban szokatlanul nagy méretét, és azt, hogy talapzaton állt, minden forrás megemlíti. Szamosközy István még látta a lovasszobrot a XVI. század végén. Azt írja, hogy az megegyezik egy valódi lovas méretével, éppen úgy, mint Rómában Antoninus császáré, vagy Padovában a Gattamelata és a velencei Colleoni.²⁶

A Libellus szerint Padova igazi nevezetessége a Bibliotheca Eremitanorum, az Ágostonosok kolostorának könyvgyűjteménye. Részletes és pontos leírást ad a helyiségről és a szakrend szerint elhelyezett, leláncolt könyvekről. A tudósítás idején a gyűjtemény 400 kötetből állt.²⁷ A Várad versben is méltó helyet kap a könyvtár, mint a régi szerzők gazdag gyűjteménye.

Mielőtt végképp búcsút vennénk Padovától, az ismertető kiter még a város közelében lévő meleg gyógyfürdőkre is. Ezt azért teszi – mondja – mert ha eddig a szellem, most a test javát kívánja szolgálni. Alapos eligazítást ad a különféle gyógyvizek más-más betegséget orvosló hatásáról.²⁸ Miért-miért nem ezt a témát Janus is kedvteléssel részletezi egy egész versszakon keresztül. Mindketten említik a sulphurt és alument (timsó) tartalmazó meleg forrásokat. Janus gyógyászati ismeretei gazdagabbak, mert a kellemetlen szagról és a timsó látásjavító hatásáról a padovai szerző itt nem tesz említést.

Összegezve az itt is, ott is olvashatókat megállapíthatjuk, hogy Itália ősi városának jónéhány nevezetességével – Janus szerint – Várad is büszkélkedhetett. Gyógyfürdői, könyvtára, a tűzvészből csodálatosan megmenekedett emlékek és ereklyék, győztes hősénekek lovasszobra, végül a Szent Király oszlopos márványsírja mind-mind olyan látványosságai Váradnak, amelyekhez hasonlók Padovát híressé tették.

Méltán vagyunk kíváncsiak ezek után a Laus/Libellus de magnificiis ornamentis Regie Civitatis Padue szerzőjére. A büszke padovai: Michele Savonarola, a nagy domi-

²⁴ Savonarola *i. m.* (vö. 22. j.) hét ilyen oszlopon nyugvó síremléket említ, közöttük Szent Antalét is.

²⁵ Uo., 32–33.

²⁶ Balogh, *i. m.* (vö. 23. j.), 56.

²⁷ Savonarola *i. m.* (vö. 22. j.), 56.

²⁸ Uo., 58.

nikánus prédikátor nagyapja. Orvosdoktor volt. Ötvenéves koráig szülővárosában tanított az egyetemen és praktizált. 1440-től Ferrarában élt, ahová Guarino da Verona közvetítésével jött át. A hercegek udvari orvosa volt, de itt is tanított az egyetemen. Guarinóhoz barátság fűzte, föltételezhetően diákjaira is gondot viselt. Szakkönyvei mellett gyakorlati kézikönyvet írt a terhes anyák számára, meg a pestis-betegségről. Ezeket „lingua materna” írta, hogy azok is értsék, akiknek tanácsaira szükségük van. Az embert ő test és lélek egységében látta. Karitatív tevékenységéért fölvették a Jeruzsálemi Szent Sír lovagrendbe. Vallotta: „Dominum ut expertum misericordemque medicum in nobis operatum esse.”²⁹

Savonarola doktor ferrarai évei alatt írt a gyógyfürdők hasznáról De balneis címen egy könyvet. Ebben a könyvben megtaláljuk a sulphur kellemetlen szagáról és az alumen (timsó) szemgyógyító hatásáról írt passzusokat, úgy ahogyan azzal Janus váradi versében találkozunk.³⁰ A Laus Pataviit még Padovában írta, de folytonosan kiegészítette egészen 1453-ig. Ezekben az években volt tanítványa Guarino mesternek Janus Pannoni-us Ferrarában.

Ismerte-e Janus Savonarola doktort? Biztosan találkoztak, mert mindketten Guarino környezetéhez tartoztak Ennél többről tanúskodik Janus egy verse egy bizonyos Michaelhez. Ebben a fiú kamaszkori problémájára kér tanácsot. A befejező sor utal a tudós és gyakorlott orvosdoktorra:

„consilium, quaeso, confer et auxilium.”³¹

Ismerte-e Janus Savonarola doktor Padovát ismertető Libellusát? A műnek ma egyetlen kéziratos példánya ismert, ez a szerző kezeírása. De a doktortól Janus hallhatott részleteket, ismerhette a művet, hiszen maga is Padovába készült. Hogy Janusnál hacsak emlékezetében is, voltak akárcsak részletek a városvezetőből, arra bizonyítékokat tudunk fölsorakoztatni. A Libellusban Savonarola doktor legkedvesebb tanáráként említi Paulus Venetus filozófust, még márvány síremlékéről is megemlékezik az Eremitániban.³² Janus gazdag ferrarai versgyűjteménye egyetlen műtárgyra írtat se tartalmaz. De Paulus Venetusnak Padovában epitáfiumot szentelt. Ebből értesülünk, hogy a filozófus járvány

²⁹ Arnaldo Segarizzi, *Della vita e delle opere di Michele Savonarola*, Padova, 1900. Michele Savonarola, *Medicina e cultura di corte* a cura di Chiara Crisciani e Gabriella Zuccolin, Firenze, Ed. del Galluzzo, 2011 (Nem láttam). Ferrarai éveire: Antonio Samaritani, „Michele Savonarola riformatore cattolico nella corte Estense a metà de sec. V.” *Atti e Memorie. Deputazione Provinciale Ferrarese di Storia Patria*. Ser. III. 22 (1976) 5–105.

³⁰ Michaelis Savonarolae *De balneis et thermis naturalibus ... libellus*, Venetiis, Her. Juntas, 1553. Ff 11r „De poprietatibus sulfuris. ... Et hic advertendum estquam mali est odoris” 11v-12r „De proprietatibus aluminis. ... Visus obscuritatem detegit.”

³¹ Iani Pannonii *Opera*, i. m. (vö. 1. j.), 288.

³² Savonarola, *Libellus*, i. m. (vö. 22. j.), 28–29.

áldozata lett.³³ Ezt egyetlen korabeli forrás sem említi. Janus is csak olyantól hallhatta, aki szem- és kortanú volt, és akit ez a körülmény, orvos lévén, érdekelt is. A síremlék átvészelte az 1944 márciusi bombatámadást, és ma is Eremitáni sekrestyéjének falán látható. Janus epitafiumot írt még egy sírra ugyanott. Ezzel Bartolomeo de Montagnana orvosdokort tisztelte meg.³⁴ A dokort meleg barátság fűzte fiatal korától Michele Savonarolához. Nem sokkal Janus odaérkezése előtt halt meg. A sokat emlegetett barát síremlékét fedezhette föl a nevezetes professzorokat rejtő kövek között.

Talán a legérdekesebb Janusnak Arquára írt verse és a Libellus kapcsolata. Savonarola a Padova környéki nevezetességeket is tárgyalja. Így kerít sort Arquára is. A hegyi falut szerinte az *amoenitas*, a kellemes környezet jellemzi. Oda sokan ki is költöznek a városból, bár nem annyira ezért a jótulajdonságáért, hanem mert az idős Petrarcanak és sírjának is otthont ad.³⁵ Nézzük most Janus jólismert versét Arquára:

„Quamvis pulchra situ, quamvis sis ubere felix
nec tua morbiferam noverit aura Canem,
inde tamen longe maior tibi gloria surgit,
vatis Petrarcae sancta quod ossa foves.”³⁶

A Várad-verset búcsúversnek szokás értelmezni. Valóban a hétszer ismétlődő fölszólítás: „Quam primum, o comites, viam voremus” erre utal. Mintha figyelmeztetni kellene a nézelődőt, aki a közre fogott strófák tanúsága szerint, szívesen időzik a város más-más helyein. Ha elfogadjuk, hogy a vers háttérében a Padova dicsérete rejlik, akkor az értelmezéséhez is közelebb jutunk. Mára talán már általánosan elfogadott az a fölismerés, hogy az északról jött kisdíák pannon öntudatát, és fölvelt nevét is, Lorenzo Valla egy művének köszönhette. Ettől kezdve érezte úgy, hogy ő is tagja a hajdanvolt és újra megvalósítandó virtuális Rómának, a számára oly kívánatos művelt világnak. A Várad-verset értelmezők többé-kevésbé egyet értettek eddig is abban, hogy a távozó nem szomorúan tekint vissza, jóllehet azt a helyzet megkívánná. A hátrahagyottak szemrevételezése és az elérendőt illető várakozás egyensúlyban van. A vers ezért a feszültség ellenére derűt áraszt. Ha valóban Savonarola doktor művének ismerete rejtezik a Janusé mögött, akkor a megértéséhez is közelebb juthatunk. Akkor a fölismerés is lehet szülője a versnek. Janus rácsodálkozik arra, hogy szellemi szülővárosa Várad ékességeivel közelít az ősi, Antenor alapította Padovához, és ez újabb támaszt ad pannon öntudatának.

Mikor írhatta Janus a verset? Az előrebozsájtott vázlatos kompendium eligazít abban az évtizedben, ez 1451–1459-ig tartott, amelyben Janus Váradhoz kötődött. Három alka-

³³ Iani Pannonii *Opera*, i. m. (vö. 1. j.), 340.

³⁴ Uo., 341.

³⁵ Savonarola, *Libellus*, i. m. (vö. 22. j.), 29.

³⁶ Iani Pannonii *Opera*, i. m. (vö. 1. j.), 343.

lommal került sor a város elhagyására, ha már mint költő tette ezt. 1450/51 telén még túlságosan kezdő verselő volt ahhoz, hogy az ókori mintáktól ennyire megszabadultan alkothasson. 1458/1459 fordulóján, ha írt is verset, nem sokat sorolhatunk ide, az is tele van megrokkant egészsége keserves panaszolásával. Erre az időszakra később is rossz emlékekkel utal vissza. Így marad az 1454/1455-ös év fordulója. A karácsonyt Vitéz minden bizonnal főpapi székhelyén celebrálta. De hamarosan útra kellett indulniuk, hogy a januárba megnyíló budai országgyűlésen töltsse be kancellári tisztét. Váradról a tél kellős közepén vitt útjuk a Dunához. Jeles eseményeknek nézhetett elébe Janus, amikor bátyját kísérve már mint váradi örkanonok vett búcsút a rábízott értékektől és kérte a Szent Király kísérő áldását. Azt hiszem, hogy 1454/1455 fordulóján történt.